ZESZYTY NAUKOWE POLITECHNIKI ŚLĄSKIEJ 1993
Seria: ARCHITEKTURA Z. 20 Nr kol. 1132

Ewa SZADY

PRZESTRZENNE I SPOŁECZNE PROBLEMY WYWOŁANE LIKWIDACJĄ ZAKŁADÓW WYDOBYWCZYCH

Streszczenie. Przewidywana likwidacja wyeksploatowanych kopalń wywołuje szereg problemów ekonomicznych, społecznych, kulturowych i ekologicznych. Aspekt społeczny ma konieczność zwolnienia wielu tysięcy górników, dla których należy przygotować nowe miejsca pracy. Równie trudny jest problem przekształceń przestrzennych terenów przemysłowych. W pracy zaproponowano sposób postępowania przy zmianie użytkowania powierzchni kopalń. Stwierdzono, że wybór optymalnego programu funkcjonalno-przestrzennego nastąpić może dopiero po przeprowadzeniu analizy wymagań najbliższego otoczenia, do czego konieczny jest opis sposobu użytkowania terenów sąsiadujących z zakładem oraz po zbadaniu sposobu wykorzystania powierzchni kopalni i inwentaryzacji jej zabudowy. Zauważono, że niewłaściwa jest procedura rezerwująca tereny ustępującego przemysłu wyłącznie dla innego przemysłu utrwalająca zastaną, niekorzystną strukturę miasta czy dzielnicy. Chodzi jednak nie tylko o wprowadzenie na zwolniony teren brakujących usług i zieleni, ale przede wszystkim o zachowanie klimatu dzielnicy, którą niegdyś tworzyła kopalnia.

Nadmierna koncentracja szkodliwych dla otoczenia zakładów przemysłowych na zurbanizowanym obszarze GOP spowodowała degradację środowiska naturalnego oraz pogorszyła warunki życia mieszkańców aglomeracji górnośląskiej. Konieczna jest zatem zmiana struktury przemysłu likwidująca przestarzałe technologie i inicjująca rozwój zakładów nieuciążliwych dla otoczenia.

Jak trudne to zadanie, przekonuje przykład Huty Katowice. Argumentem za lokalizacją tego wodochłonnego i energochłonnego zakładu o dużym zatrudnieniu była potrzeba usunięcia starych, śląskich hut, których proces produkcyjny szkodził gęsto zaludnionym miastom. Mimo wybudowania Huty Katowice wydziały surowcowe ubiegłowiecznych hut położone w intensywnie zabudowanej części GOP dalej zatruwają okolicę.

Podobnie poprawa jakości życia mieszkańców Śląska była celem opracowywanych planów dekoncentracji przemysłu czy deglomeracji GOP z projektami budowy miast - sypialni na obrzeżu i lokalizacją zakładów poza jego zurbanizowanym centrum. Planom tym towarzyszyły koncepcje górniczego zagospodarowania, które już przed wojną proponowały cały obszar zasobny w węgiel wyłączyć z zabudowy,

aby nie utrudniać eksploatacji złoża [4]. Plany przeciwdziałania nadmiernej koncentracji nie powiodły się, nie udała się również przebudowa struktury przemysłu.

Być może właśnie przemysł węglowy zapoczątkuje proces restrukturyzacji, ponieważ górnictwo po wyczerpaniu pokładów węgla w północnej części Górnośląskiego Zagłębia Węglowego przesuwać się będzie na południe i południowy wschód województwa katowickiego. Według prognoz górniczych do 2020 roku w szesnastu kopalniach wydobycie będzie maleć aż do wyczerpania, a w trzydziestu utrzyma się na obecnym poziomie [6]. Podział kopalń na zanikowe, ustabilizowane i rozwojowe wynika z uwarunkowań geologiczno-górniczych. Zaliczenie kopalń do grupy zakładów o wydobyciu zanikającym czy ustabilizowanym często się zmienia. Jednakże większość tych kopalń usytuowana jest na obszarze centralnych miast GOP takich jak Zabrze, Bytom, Ruda Śląska, Chorzów, Siemianowice, Katowice czy Sosnowiec. Tu bowiem znajdowały się najgrubsze, zalegające na niewielkiej głębokości złoża węgla, które istniejące kopalnie najwcześniej i najintensywniej eksploatowały.

Zakłady wydobywcze odróżniają się od innych zakładów przemysłowych specyficznymi cechami:

- surowiec do produkcji nie jest dostarczany z zewnątrz,
- produkt końcowy jest uszlachetnionym surowcem,
- układ technologiczny to głównie ciąg transportowy,
- rozdział zakładu na część podziemną i nadziemną.

Rozpatrywana w niniejszym opracowaniu część nadziemna, a więc tereny zagospodarowania szybów głównych i szybów peryferyjnych, zajmuje niewielki procent eksploatowanego obszaru górniczego rozciągającego się pod powierzchnią ziemi,a obejmującego swym zasięgiem duże miasto lub kilka miast (granice administracyjne jednostek osadniczych nie są skorelowane z granicami obszarów górniczych kopalń). Stąd skutki eksploatacji węgla w danej kopalni widoczne są na dużym obszarze, podczas gdy zasięg oddziaływania jej "powierzchni głównej" ogranicza się do kilkuset metrów.

Spośród przemysłów górnośląskich kopalnie wyróżnia ponadto ich długowieczność pryz relatywnie dużej stabilizacji układu przestrzennego. Mimo dokonującej się modernizacji urządzeń i rozbudowy obiektów kopalnianych, rdzeń układu przestrzennego, jakim jest zespół szybowy zabezpieczony filarem ochronnym, pozostaje w tym samym miejscu. Również specyfika i jednorodność procesu produkcyjnego sprawia, że na każdej powierzchni kopalni znajdują się podobne zespoły obiektów o funkcji i układzie przestrzennym nie zmienianym od lat. Jednocześnie z racji równomiernego rozmieszczenia na obszarze

aglomeracji górnośląskiej względnie niewielkiej powierzchni zakładu (w porównaniu z zakładami przemysłu energetycznego i metalurgicznego) i usytuowania w większości na terenach intensywnie zurbanizowanych województwa oraz zatrudnianiu dużej liczby pracowników jest to przemysł reprezentatywny, którego wycofywanie się czy przemieszczanie rodzi wiele problemów ekonomiczych, społecznych, kulturowych, ekologicznych. Zbadanie tych problemów jest jednym z warunków powodzenia planowanej przebudowy struktury przemysłu na Górnym Śląsku.

W kopalniach o wydobyciu zanikającym zatrudnionych jest około 90 tysięcy osób, a łącznie z nierentownymi kopalniami przewidzianymi do likwidacji w najbliższym okresie (15-30 lat) zwolnionych zostanie około 120 tysięcy pracowników. Prawdopodobnie takie zmiany w strukturze zatrudnienia mieszkańców aglomeracji górnośląskiej nastąpią jeszcze w okresie życia produkcyjnego obecnych pracowników przemysłu węglowego. W dotychczasowych studiach nad rozmieszczeniem sił wytwórczych ludność była traktowana jako czynnik mobilny podążający za rozwojem przemysłu. Zakładano, że ludzie przystosują się do nowych warunków. Nie powinno się jednak forsować aktywizacji zawodowej ludności poza określone optimum, wyznaczone warunkami społecznymi i ekonomicznymi poszczególnych aglomeracji gospodarczych [8].

Problemy społeczne nasila niekorzystna struktura zatrudnienia w aglomeracji górnośląskiej. W 1987 roku zatrudnionych w górnictwie było 555 tysięcy osób, co stanowi 34% ogółu zatrudnionych w województwie katowickim i 60% zatrudnionych w przemyśle. Ponadto z 414 tysięcy osób zatrudnionych w usługach około 140 tysięcy osób obsługuje zatrudnionych w przemyśle węglowym. Daje to liczbę 695 tysięcy osób zatrudnionych w przemyśle węglowym, co stanowi 42% ogółu zatrudnionych w województwie katowickim [5]. Wśród ludności GOP zdecydowanie przeważa wykształcenie zasadnicze zawodowe, a dominującym kierunkiem wykształcenia wyższego jest kierunek techniczny.

We wszystkich krajach wysoko uprzemysłowionych tempo wzrostu przemysłu przetwórczego jest wyższe od tempa wzrostu produkcji górniczej. Czynnikiem skłaniającym do zmniejszenia roli górnictwa w produkcji przemysłowej jest kapitałochłonność i względnie niska wydajność pracy w większości jego zakładów, uzależniona od warunków geologicznych i jakości surowców [1].

Przemysł do niedawna uważano za główny czynnik miastotwórczy. Jego rozwój przyczynił się do powstania społeczeństwa industrialnego. Wielkość zatrudnienia w przemyśle dzieliła kraje na bardzo rozwinięte lub gospodarczo nierozwinięte. Do pewnego momentu w rozwoju miasta uprzemysłowienie pobudzało urbanizację. Później jednak zdecydowana przewaga funkcji przemysłowej wypa-

czała struktury miejskie. Od połowy obecnego stulecia zauważyć można zmniejszanie się liczby pracowników przemysłu, przy dalszym wzroście produkcji. Wynika to z postępu technicznego, który pozwolił na oszczędność energii, materiału i pracy ludzkiej. Być może jest to również następstwem kryzysu wartości społecznych, który wyraża się innym stosunkiem do pracy oraz nowymi postawami względem środowiska zamieszkania.

Te tendencje mają wpływ na sposób postępowania przy przekształcaniu użytkowania terenów przemysłowych. Przystosowanie powierzchni kopalń do nowych funkcji wymaga zbadania istniejącej struktury funkcjonalno-przestrzennej dzielnicy i określenia niedoboru pewnych jej elementów. Wybór optymalnego programu funkcjonalno-przestrzennego nastąpić może dopiero po przeprowadzeniu analizy wymagań najbliższego otoczenia, do czego konieczny jest opis sposobu użytkowania terenów sąsiadujących z zakładem oraz po zbadaniu sposobu wykorzystania powierzchni kopalni i inwentaryzacji jej zabudowy.

Na obszarze województwa katowickiego znajdują się 62 kopalnie czynne oraz 5 kopalń w budowie: "Morcinek", "Krupiński", "Budryk", "Czeczott", "Warszowice". Dominacja górnictwa sprawiła, że w praktyce planistycznej wyróżniano dwa główne obszary funkcjonalne: Górnośląski Okręg Przemysłowy (GOP) i Rybnicki Okręg Przemysłowy (ROW). Przeprowadzona według kryterium wewnętrznego podobieństwa strukturalnego delimitacja regionu [7] zweryfikowała ten podział i wyodrębniła:

- Górnośląski Okręg Przemysłowy, do którego zaliczono obszar węzłowy (centralny, północny i południowy) oraz obszar obrzeżny,
- subregiony: rybnicki, zawierciański, wolbromski, chrzanowski, olkuski, pszczyński, raciborski.

Na zurbanizowanym terenie GOP leży 40 kopalń węgla kamiennego w trzynastu większych miastach. Liczba terenów kopalnianych rozmieszczonych na obszarze województwa jest kilkakrotnie większa niż wynika to z zestawienia jednostek organizacyjnych.

Każda kopalnia posiada kilka szybów głównych i szybów peryferyjnych. Szyby peryferyjne położone są na oddzielonych terytorialnie działkach. Stare kopalnie składają się z dwóch lub trzech (nawet czterech) terenów zagospodarowania szybów głównych, które w przeszłości stanowiły samodzielne zakłady górnicze. Na przykład: kopalnia "Siemianowice" to 3 niezależne, ogrodzone powierzchnie, kopalnia "Pstrowski" łączy 4 tereny zagospodarowania szybów głównych (Rokitnica, Mikulczyce, Biskupice, Ludwik), a kopalnia "Polska" ma rejon I w Świętochłowicach i rejon "Prezydent" w Chorzowie.

Kopalnie położone na obszarze GOP wybudowane zostały przed I wojną światową (34 kopalnie), w okresie międzywojennym (1 kopalnia) i po II wojnie światowej (5 kopalń). Są to więc kopalnie bardzo stare, obecnie usytowane w środku przestrzeni miejskiej [3]. Ale kiedyś, u zarania rozkwitu gospodarczego Górnego Śląska, kopalnie budowane na niezaludnionym terenie werbując do pracy chłopów z okolicznych wsi lub wznosząc osiedle patronackie dla swojej załogi. Tak powstały autonomiczne osady górnicze. Niektóre z nich wyróżniały się nowoczesnym układem przestrzennym i tworzyły zintegrowaną wspólnotę sąsiedzką. Podobny proces towarzyszył rozwojowi hutnictwa i przemysłu przetwórczego. W rezultacie z zakładowych osiedli robotniczych powstawały osady, a z nich wykształcały się organizmy miejskie. Proces ten był zalążkiem formowania większości miast śląskich. Część z nich do dzisiaj nie ma centrum, lecz składa się z kilkunastu równorzędnych osad przemysłowych. Do wyjątków należy zaliczyć osady górnicze, które odosobnione, zachowały oryginalny układ urbanistyczny (np. Murcki, Biskupice, Piaski).Na ogół kształt zabudowy bardzo się zmieniał. Miasta przemysłowe rozrastały się wchłaniając fabryczne przedmieścia z kopalnią czy hutą jako elementem krystalizującym. Żywiołowy rozwój osadnictwa przemysłowego miał często charakter chaotyczny i prymitywny dając typowy dla tego okresu krajobraz stłoczonych nędznych domków robotniczych. Przemysł stał się głównym czynnikiem miastotwórczym. Nasilające się procesy urbanizacyjne sprawiły, że kopalnie, które kiedyś budowane były "w szczerym polu" teraz znajdowały się na terenach zainwestowanych, w ścisłym centrum miasta (kopalnie "Katowice", "Rozbark", "Zabrze"). Powojenny proces urbanizacji jeszcze przyspieszył zabudowę terenów wokół kopalń niwecząc możliwość utrzymania pasów zieleni ochronnej przewietrzających miasto. Zagęszczenie zabudowy oraz przemieszanie funkcji przemysłowej i osiedleńczej przy dużej uciążliwości przemysłu wydobywczego i ciężkiego powodowało narastanie sytuacji konfliktowych. Jednak ani ustawy o ochronie środowiska zobowiązujące zakłady do likwidacji lub znacznego ograniczenia szkodliwych emisji, ani wytyczenie niezamieszkałych stref ochronnych nie osłabiło aktywności inwestycyjnej w bezpośrednim sąsiedztwie zakładów. Najczęściej inwestycje mieszkaniowe ignorowały ekologiczne zakazy. Tak więc współcześnie badając usytuowanie kopalń względem terenów zurbanizowanych można wyróżnić:

- kopalnie usytuowane na terenach intensywnie zurbanizowanych (grupa I),
- kopalnie usytuowane na obrzeżu terenów intensywnie zurbanizowanych (grupa II),
- kopalnie usytuowane poza terenem zurbanizowanym (grupa III).

Zaliczenie kopalni do jednej z powyższych grup może być subiektywne, ponieważ aglomeracja górnośląska jest równomiernie nasycona zabudową. Tereny intensywnie zurbanizowane charakteryzują się wysoką intensywnością zabudowy miejskiej i zajmują centra miast, ale również i ich przedmieścia (osiedla mieszkaniowe o wysokiej intensywności zabudowy). Trudno natomiast wyodrębnić tereny niezurbanizowane w aglomeracji, wobec czego określenie: "kopalnie usytuowane poza terenem zurbanizowanym" będzie znaczyło, że okolica kopalni zabudowana jest w niewielkim stopniu przez niskie, rozproszone domy lub zakłady przemysłowe.

Analiza rozmieszczenia 39 kopalń, które zlokalizowane były na 53 terenach zagospodarowania szybów głównych, wykazała, że 25 terenów kopalnianych położonych było wewnątrz tkanki miejskiej o intensywnej zabudowie (grupa I), 23 tereny kopalniane otoczone były z dwóch lub trzech stron zabudową o wysokiej intensywności (grupa II), natomiast jedynie pięć kopalń można było zakwalifikować do grupy III - kopalni usytuowanych poza terenem zabudowanym. Spośród kopalń grupy I można było wydzielić zakłady wydobywcze położone w centrach miast (na przykład kopalnie: "Katowice", "Centrum", "Rozbark", "Zabrze", "Siemianowice" ruch I "Mysłowice") lub w jego intensywnie zabudownaych dzielnicach peryferyjnych (na przykład kopalnie: "Kleofas", "Wujek", "Klimontów"). Podobnie niejednolita była grupa II - kopalń przylegających do intensywnie zabudowanych terenów. Część kopalń wciskała się w tę zabudowę tak, że jej strefa zabudowana stanowiła uzupełnienie tkanki miejskiej, pozostałe usytuowane były na obrzeżu zabudowy stanowiąc jej przedłużenie. Tereny niezabudowane były różnie użytkowane: albo rosły tam lasy lub znajdowały się duże parki, albo były to otwarte tereny, najczęściej zadrzewione nieużytki przemysłowe, które wcześniej lub później stawały się placem budowy nowych inwestycji miejskich. Można przypuszczać, że zabudowa wokół kopalń będzie się zacieśniać zajmując wolne dotąd tereny. Nieliczne kopalnie grupy III położone były na obrzeżu miast, głównie na południu aglomeracji górnośląskiej.

Taka lokalizacja kopalń zwróciła uwagę na konieczność zbadania najbliższego otoczenia zakładu. Do szczegółowej analizy wybrano 24 kopalnie składające się z 69 terenów zagospodarowana szybów głównych i szybów peryferyjnych. Ich otoczenie badano w trzystumetrowym paśmie terenu ciągnącego się wzdłuż ogrodzenia kopalni (obszar strefy). Podział terenów wokół kopalń ograniczono do dziesięciu najważniejszych sposobów użytkowania.

Charakterystyczną cechą otoczenia kopalń jest występowanie funkcji mieszkaniowej w prawie każdym badanym obszarze strefy. Badania struktury użytko-

wania terenu w strefie wykazały, że w 17 kopalniach procentowo największą powierzchnię zajmowała zabudowa mieszkaniowa (rys. 1).

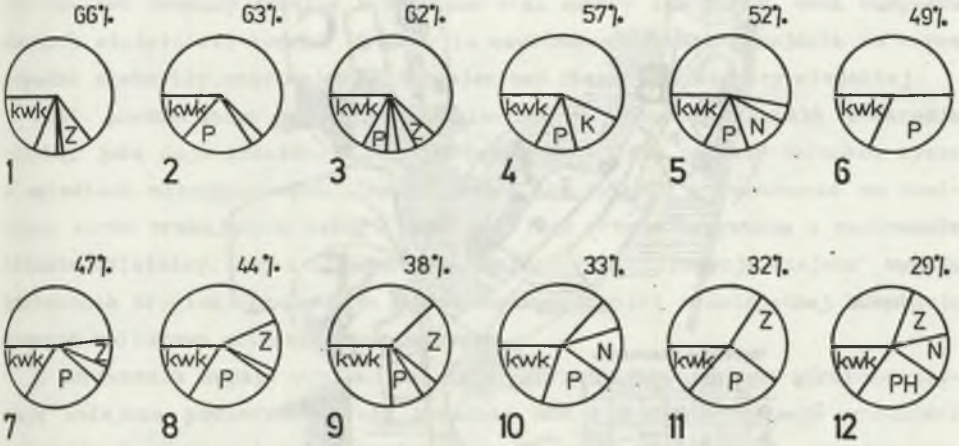

Rys. 1. Struktura sposobu użytkowania terenu wokół kopalń z przewagą funkcji mieszkaniowej. Kopalnie: "Zabrze" (1), "Czeladź" (2), "Siemianowice" (3), "Katowice" (4), "Rozbark" (5), "Prezydent" (6), "Polska" (7), "Eminencja" (8), "Sosnowiec" (9), "Kleofas" (10), "Milowice" (11), "Saturn" (12). Tereny: mieszkaniowe (M), kopalni (kwk), przemysłu (P), hałd (PH), nieużytków (N).

Udział terenów mieszkaniowych podano w procentach

Fig. 1. Structure of the way the area around mines is used (with dwelling function prevailing). The mines: "Zabrze" (1), "Czeladź" (2), "Siemianowice" (3),"Katowice" (4), "Rozbark" (5), "Prezydent" (6), "Polska" (7), "Eminencja" (8), "Sosnowiec" (9), "Kleofas" (10), "Milowice" (11), "Saturn" (12). Areas: dwelling area (M), mine grounds (kwk), industrial grounds (P), dumping areas (PH), waste lands (N). Dwelling area fraction given per cent

Natomiast przewaga terenów przemysłu w otoczeniu badanych kopalń występowała jedynie wśród trzech zakładów, w połowie analizowanych kopalń jej udział był wyraźny (od 10% do 27%), w pozostałych nie przekraczał 6% (rys.2). Niewłaściwa zatem jest obecnie stosowana procedura rezerwująca tereny likwidowanego przemysłu dla innego przemysłu, utrwalająca zastaną, niekorzystną strukturę miasta czy dzielnicy. Zwłaszcza że ogólnie znany jest brak dostatecznej powierzchni zieleni w miastach przemysłowych. A w otoczeniu wielu

%	A	B	C	D	E	F
a	15	15	9	16	8	6
b	16	4	2	27	–	69
c	34	37	67	7	–	15
d	6	8	17	49	49	10
e	5	9	5	–	28	–
f	12	27	–	–	–	–

P	51	68	–	35	–	70
Z	37	10	80	25	10	30
U	12	22	20	40	90	–

Rys. 2. Teren szybów głównych kopalni "Barbara-Chorzów" (A), teren szybu "Wyzwolenie" (B), teren szybu "Maciejkowice" (C), teren szybu "Prezydent" (D), teren szybu "Elżbieta" (E), teren szybu "Azoty" (F). Oznaczenia: kopalnia z projektowanym wykorzystaniem powierzchni (a), przemysł (b), nieużytki (c), mieszkania, usługi (d), zieleń (e), drogi (f), park (g), inne tereny (h), granica strefy (i), chroniony zespół urbanistyczny (j)

Fig. 2. Area of the main shafts in "Barbara-Chorzów", coal-mine (A), area of "Wyzwolenie" shaft (B), area of "Maciejkowice" shaft (C), area of "Prezydent" shaft (D), area of "Elżbieta" shaft (E), area of "Azoty" shaft (F). Legend: a mine with a planned use of its area (a), industry (b), waste lands (c), apartments, services (d), greens (e), roads (f), park (g), other grounds (h), zone limit (i), protected town planning complex (j)

kopalń występowały nieużytki i zwałowiska skały płonnej, które należało jak najszybciej zrekultywować. Nieliczne kopalnie przylegały do dużych kompleksów leśnych czy terenów rolniczych, lecz w otoczeniu większości znajdowały się zadrzewione zespoły szkolne i sportowe oraz skwery lub parki, obok budynków dawnych właścicieli kopalń. Zespoły te usytuowane w pobliżu wejścia na teren kopalni stanowiły często jedyny zazieleniony obszar w dzielnicy miejskiej.

Fakt powszechnego występowania mieszkań w otoczeniu kopalń podkreśla szansę, jaką daje likwidacja funkcji przemysłowej dla poprawy warunków życia w osiedlach mieszkaniowych. Chodzi jednak nie tylko o wprowadzenie na zwolniony teren brakujących usług i zieleni, lecz przede wszystkim o zachowanie klimatu dzielnicy, którą niegdyś tworzyła kopalnia. "Tradycja miejsca" wymaga zachowania oryginalnego układu przestrzennego kopalni i umiejętnej adaptacji cennych kulturowo obiektów przemysłowych.

Z porównania kopalń wynika, że stare, górnośląskie zakłady górnicze zajmują mniejszą powierzchnię niż kopalnie ROW, natomiast relacje wielkości wydobycia i wielkości terenu zajmowanego przez kopalnie wydają się dowolne. Również analiza usytuowania wybranych kopalń górnośląskich w stosunku do terenów zainwestowanych udowodniła, że położenie zakładu rzadko ma wpływ na wielkość zajmowanego terenu. Na ogół teren lokalizacji zakładu powiększał się w wyniku rozwoju poszczególnych kopalń przeistaczających się w ogromne przedsiębiorstwa poprzez ekspansję terytorialną lub scalanie dotychczas samodzielnych jednostek produkcyjnych. Historia rozwoju większości wspomnianych kopalń jest bardzo długa i powodowała nie tylko nawarstwienie zabudowy kopalnianej, lecz również zmiany usytuowania zakładów wydobywczych.

Analiza sposobu zagospodarowania terenów kopalń wykazała, że część zakładów była równomiernie zabudowana obiektami, lecz w większości wyraźnie można było wyodrębnić powierzchnię zajętą przez budynki od terenu, na którym znajdowały się osadniki, składy otwarte, stacja kopalniana, a również hałdy czy powierzchnie niezagospodarowane.

Z porównania wskaźników wykorzystania terenu kopalni wynika duża dowolność w zagospodarowaniu terenu zakładu. Nie udało się wykryć prostej zależności między położeniem kopalni w centrum czy na obrzeżu miast górnośląskich a gęstością zabudowy kopalni. Wiąże się to raczej z rozrzutnym użytkowaniem terenów rezerwowanych przez kopalnie nawet wówczas, gdy znajduje się ona w śródmieściu. Jednakże we wszystkich kopalniach można wyróżnić strefę ciasno zabudowaną obiektami przemysłowymi (strefę A) powiązaną z miastem strefą wejściową oraz pozostałą część ogrodzonego terenu kopalni użytkowaną jako składy, osadniki, place składowe, stacja kopalniana. Porównanie wielkości

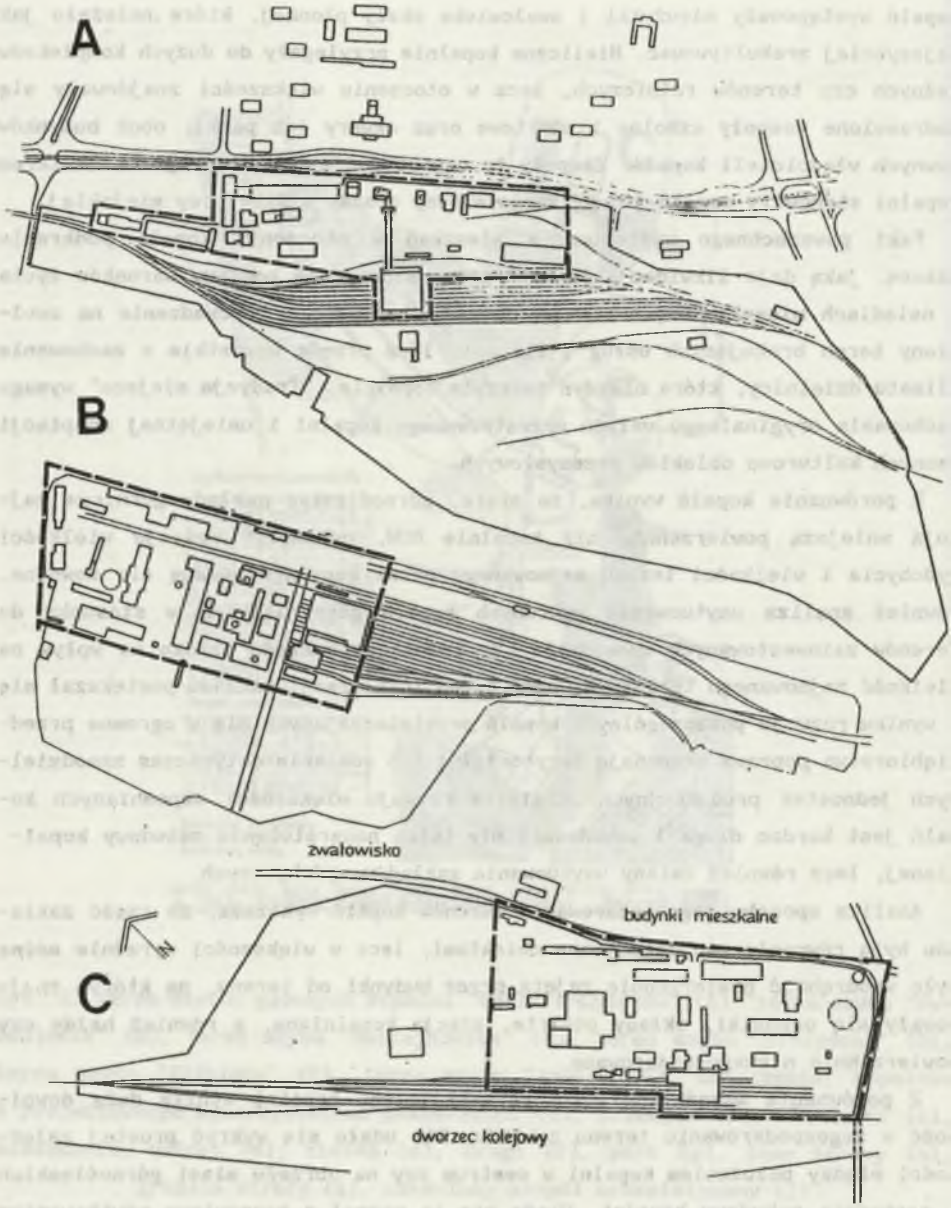

Rys. 3. Udział strefy zabudowanej w powierzchni kopalni: "Sosnowiec" = 17% (a), "Michał" = 35% (b), "Barbara-Chorzów" = 53% (c)

Fig. 3. Fraction of the developed zone in the area of: "Sosnowiec" coal - mine = 17% (a), "Michał" coal - mine = 35% (b), "Barbara-Chorzów" coal - mine = 53% (c)

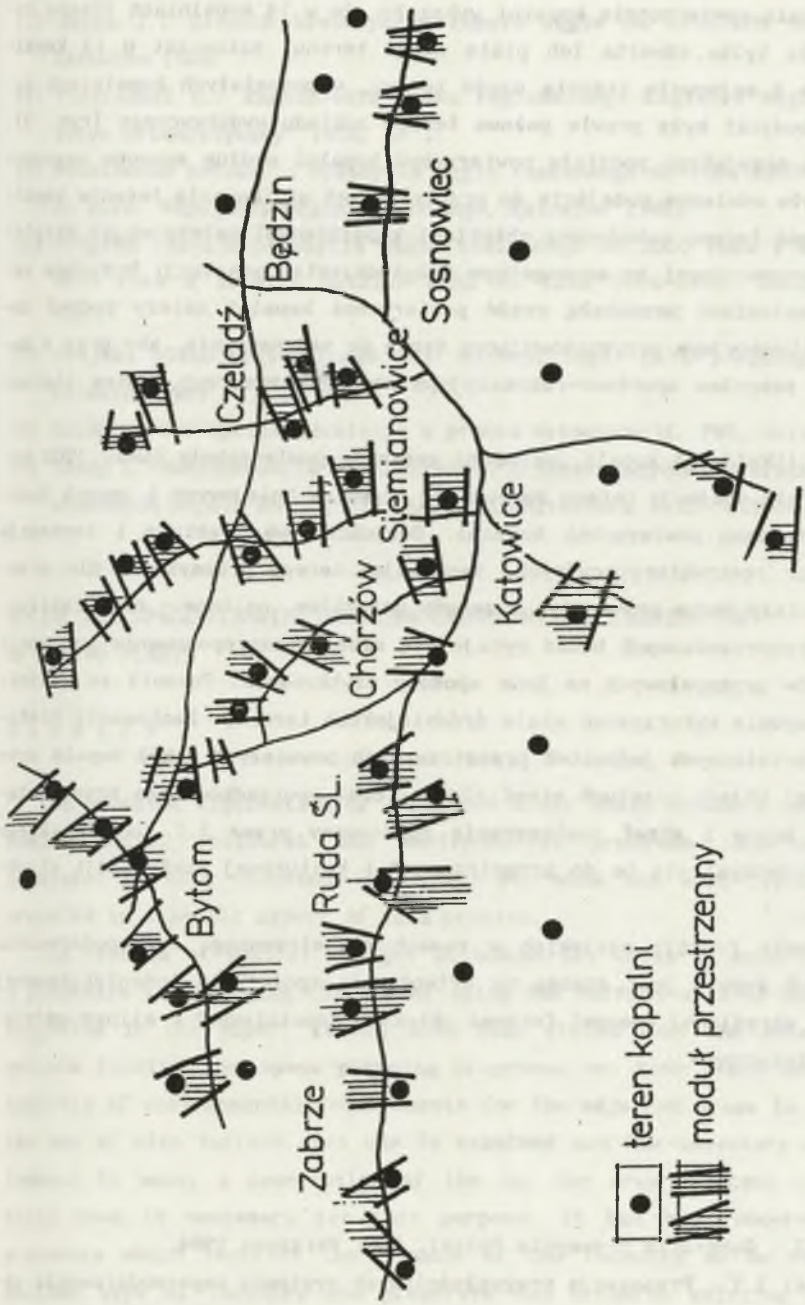

Rys. 4. Model zintegrowanego układu przemysłowo-osiedleńczego J.T. Gawłowskiego zastosowany do przekształceń przestrzennych terenów kopalnianych

Fig. 4. Model of integrated industrial and housing system by J.T. Gawłowski applied in spatial changes in mine areas

strefy A z całą powierzchnią kopalni wykazało, że w 14 kopalniach ciasno zabudowana była tylko czwarta lub piąta część terenu, natomiast w 13 kopalniach strefa A zajmowała trzecią część terenu, w pozostałych kopalniach zajęta przez budynki była prawie połowa terenu zakładu wydobywczego (rys. 3). Konsekwencją przyjętego podziału powierzchni kopalni według sposobu zagospodarowania było odmienne podejście do przekształceń użytkowania terenów kopalnianych. Część terenu zabudowaną obiektami kopalnianymi należy objąć działaniami rewaloryzacyjnymi ze szczególnym uwzględnieniem adaptacji budynków zabytkowych, natomiast pozostałą część powierzchni kopalni należy poddać zabiegom rekultywacyjnym przystosowującym teren do zadrzewienia, aby wraz z zazielenionym zespołem sportowo-rekreacyjnym kopalń rozszerzyć system zieleni miejskiej.

W wyniku likwidacji kopalń zwolniona zostanie powierzchnia około 1500 ha. Wielkość ta nie obejmuje terenu zwałowisk, torowisk kolejowych i innych towarzyszących terenom powierzchni kopalni. Dotychczasowa praktyka i tendencja w działaniach restrukturyzacyjnych, zachowując tereny przemysłowe dla przemysłu, zamieniały jedne przemysły, z zasady uciążliwe, na inne - nieuciążliwe. W świetle przeprowadzonych badań wydaje się słuszne zaproponowanie koncepcji zmian terenów przemysłowych na inne sposoby użytkowania. Pozwoli to właściwie i intensywnie wykorzystać wiele śródmiejskich terenów. Zachowanie historycznie wykształconych jednostek przestrzennych powstałych wokół kopalń może ułatwić model układu ciągłych stref zieleni oraz uporządkowanego przemieszania stref pracy i stref zamieszkania opracowany przez I.T. Gawłowiskiego (rys. 4). Przyczyni się to do przestrzennej i kulturowej kontynuacji struktury miasta.

Uzupełnienie funkcji miejskich w ramach przestrzennego zagospodarowania likwidowanych kopalń jest szansą na wytworzenie społecznie indentyfikowanej przestrzeni określonej znanymi formami obiektów kopalnianych o silnym oddziaływaniu semiotycznym.

LITERATURA

[1] Fierla I.: Geografia przemysłu Polski. PWE, Warszawa 1984.

[2] Gawłowski I.T.: Propozycja przyszłościowych systemów zagospodarowania obszarów GOP. Praca zbiorowa pt. Modelowe formy zagospodarowania przestrzennego GOP. Komisja Urbanistyki i Architektury PAN. Oddział w Katowicach. Ossolineum, 1979.

[3] Jaros J.: Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. SIN, Katowice 1984.

[4] Piotrowski S.: Zagadnienia planu regionalnego Zagłębia Węglowego. "Biuletyn Urbanistyczny" 1938, nr 1.

[5] Podstawowe założenia wydobycia węgla kamiennego do roku 2000 i kierunkowo do 2010. Wspólnota Węgla Kamiennego, Katowice 1988.

[6] Program rozwoju przemysłu węgla kamiennego do 2000 roku i kierunkowo do 2020 roku w świetle ustaleń NPSG na lata 1986-1990. GBSiPG, Katowice 1987.

[7] Projekt planu regionalnego woj. katowickiego. Cele i koncepcje rozwoju. Katowice 1989.

[8] Rakowski W.: Uprzemysłowienie a proces urbanizacji. PWE, Warszawa 1980.

[9] Szady E.:Uwarunkowania przekształceń przestrzennych powierzchni wyeksploatowanych kopalń ZN Pol. Śl. Seria Architektura z.12. Gliwice 1990

SOCIAL AND SPACE-PLANNING PROBLEMS CAUSED BY THE LIQUIDATION OF MINING PLANTS

S u m m a r y

The expected liquidation of exploited mines shall create a series of economic, social, cultural and environmental problems. The necessity of dismissal of many thousands of miners for whom new work places should be prepared is a social aspect of this problem.

The problem of spatial changes in industrial areas is equally difficult. A procedure for changing the way of using the surface area of mines has been suggested in the paper. It has also been stated that the selection of an optimum function and space planning programme can take place not before the analysis of environmental requirements for the adjacent areas is carried out, the way of mine surface area use is examined and the inventory of its development is made; a description of the way the area adjacent to a mine is being used is necessary for that purpose. It has been observed that the procedure which reserves the grounds of the industry to be withdrawn for another type of industry and preserves the hitherto existing untavourable structure of town or district is wrong.

The point, however, is not only to introduce services in need and greens to the emptied area but most of all to preserve the climate of the district, which was formerly created by the mine.

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЫЗВАННЫЕ ЛИКВИДАЦИЕЙ ДОБЫВАЮЩИХ ЗАВОДОВ

Р е з ю м е

Предусматриваемая ликвидация полностью использованных шахт вызывает ряд экономических, общественных, культурных и экологических проблем. Необходимость увольнения многих тысяч шахтеров для которых надо подготовить новые места работы имеет также свою общественную сторону. Также трудная проблема пространственных преобразований промышленных территории. В работе предложен способ действия в случае изменения употребления поверхностей шахт. Констатируется, что выбор оптимальной функционально-пространственной программы может произойти только после проведения анализа требований ближайшего окружения. Для этого необходимо иметь описание способа использования районов соседствующих с предприятием и исследовать способ использования поверхности шахты и инвентаризацию ее застройки. Отмечено, что неправильной является процедура резервирующая территории уступающей промышленности исключительно для другой промышленности. Такая процедура укрепляет застаную, неблагоприятную структуру города или его района. Дело однако не только во введении на освобожденную территорию нехватающих обслуживаний и зелени, но прежде всего в сохранении климата района, который еще недавно создавала шахта.